

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANIN İNFORMASIYA-KOMMUNİKASIYA TEKNOLOGİYALARI SEKTORUNDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5304.01 - İqtisadi fəaliyyət növləri

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Gülnarə Akif qızı Fətəliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Sahibkarlıq və inhisarçılığın tənzimlənməsi problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əbdül-Səməd Həsənağa oğlu Həsənov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Alıcan Bayraməli oğlu Abbasov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Aytəkin Həsən qızı Axundova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kamran Nurəddin oğlu Abdullayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:
imza **Yadulla Həmdulla oğlu Həsənlı**
əməkdar elm xadimi,
iqtisad elmləri doktoru, professor,

Dissertasiya şurasının elmi katibi:
imza **Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov**
iqtisad elmləri namizədi

Elmi seminarın sədri:
imza **Heydər Sərdar oğlu Həsənov**
iqtisad elmləri doktoru, professor

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə dünyada informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sektoru sürətlə inkişaf etməkdədir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi bu sektorun tərəqqisinin dövlətlərin iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətli inkişafına və məhsuldarlığın yüksəldilməsinə müsbət təsiri olduğunu göstərir.

Dövlətimiz tərəfindən aparılan iqtisadi siyasətin başlıca strateji xəttini qeyri-neft sektorunun tərəqqisinə nail olmaq təşkil edir. Bu hədəflərə çatmağı təmin edəcək istiqamətlər içərisində İKT sektoru mühüm yer tutur.

Respublikada informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması üçün zəruri struktur islahatları aparılmış, müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Yaxın perspektivdə İKT sektorunun inkişafının təmin edilməsi üzrə istiqamətlər, eləcə də məqsəd və vəzifələr bir sıra dövlət əhəmiyyətli sənədlərdə geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında, “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Stratejiya”da, “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə informasiya cəmiyyətinin tələbatının ödənilməsi, İKT sektorunun inkişaf potensialının artırılması, innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi və genişləndirilməsi, dayanıqlı İKT infrastrukturunun və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, dünya bazarına inteqrasiya və s. məsələlərin təmin edilməsi əsas hədəflər kimi qeyd edilmişdir.

Ölkəmizin gələcək iqtisadi tərəqqisi, xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişafı özəl bölmənin, daha doğrusu, sahibkarlıq fəaliyyətindən çox asılıdır. Yeni sənaye sahələrindən olan İKT sektorunun və bu sferada sahibkarlığın formalaşması iqtisadiyyatın gələcək inkişafı, qeyri-neft sektorunun payının yüksəldilməsi baxımından əsas istiqamətlərdən biri kimi dəyərləndirilir. Respublikamızda son dövrlərdə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatlar İKT sektorunda sahibkarlığın formalaşmasına, ölkə iqtisadiyyatındakı rolunun artmasına imkan yaratmışdır. Hazırda Azərbaycanda İKT sahəsində dövlət sektoru ilə müqayisədə özəl bölmənin payı böyük çəkியə malikdir. 2000-ci ildən respublikada adı çəkilən sektorda özəl

bölmənin payı 60%-dən, 2014-cü ildən isə 80%-dən yüksək olmuşdur. Bu rəqəm 2018-ci ilin sonuna 82% təşkil etmişdir.

İKT sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Ölkədə İKT sektorunda sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühit formalaşsa da, bu sferada bəzi çətinliklər də mövcuddur. Belə ki, haqsız rəqabət halları, inhisarçı müəssisələrin fəaliyyəti, innovativ sahibkarlıq üçün maliyyə çətinlikləri, sahəyə yönəldilən investisiyaların azlığı, istehsal sahəsinin zəif inkişafı, sektorun tənzimlənməsi sahəsindəki çətinliklər, xidmətlərin yüksək qiyməti və s. kimi problemlər qalmaqdadır. Qeyd edilənlər Azərbaycanda İKT sektorunda sahibkarlığın inkişafının başlıca istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin aktual mövzu olduğunu bir daha təsdiq edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti uzun illərdən bəri bir çox alimlərin tədqiqatlarının başlıca məğzini təşkil etmiş və bu mövzunun nəzəri, praktik məsələləri geniş şəkildə əsaslandırılmışdır. Sahibkarlıqla bağlı fikirlər söyləmiş xarici alimlərdən A.Smit, R.Kantilyon, D.Rikardo, J.Sey, J.Bodo, A.Marşall, M.Veber, C.Klark, V.Zombart, F.Nayt, C.Keyns, Y.Şumpeter, F.Hayek, L.Mizes, R.Xizriç, R.Ronstad, D.Maklelland, K.Makkonnel, S.Bryu, rus iqtisadçı-alimlərdən A.Busıqin, A.Asaul, A.Semenenko, N.Kruqlova, V.Qorfinkel, Y.Starostin, M.Lapusta, A.Pornşev və başqalarını göstərmək olar.

Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin məzmunu, əsas cəhətləri, xüsusiyyətləri, formalaşması, idarə olunması, tənzimlənməsi və əhəmiyyəti haqqında fikirlər bir sıra tanınmış iqtisadçı alimlərimizin əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Bunlardan Ə.Əlirzayev, Ş.Axundov, Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, Q.Manafov, M.Meybullayev, G.Gənciyev, A.Abbasov, V.Niftullayev, Ə.Nuriyev, T.Əliyev, İ.İbrahimov, H.Həsənov, S.Rizayeva, Ə.Həsənov, E.Bayramova, M.Zeynalov, R.Əliyev və digərlərinin adlarını çəkmək olar.

İnformasiya cəmiyyəti və onun əsasını təşkil edən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının metodoloji məsələlərinin tədqiqinə tanınmış elm xadimləri A.Danilin, V.İnozemsev, D.Bell, E.Toffler, P.Druker, Y.Masuda, F.Maxlup, M.Kastels, U.Rostou, M.Porat, V.Trapeznikov, A.Abramova və başqaları mühüm töhfələr vermişlər.

Azərbaycanlı alimlərdən Ə.Abbasov, R.Əliquliyev, Ə.Əliyev, R.Mahmudov, A.Hüseyn, A.Muradov və digərləri bu sahədə tədqiqatlar

aparmış, öz əsərlərində informasiya cəmiyyəti, İKT sektoru və bu sahədə mövcud olan problemlər və onların həlli istiqamətləri ilə bağlı məsələləri qeyd etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə İKT sektoru bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilmişdir. Aparılan tədqiqatların əhəmiyyətini azaltmadan onu da vurğulamaq lazımdır ki, İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti və onun başlıca inkişaf istiqamətləri kompleks şəkildə tədqiq olunmamışdır. Bu amil respublikamızda İKT sektorunda sahibkarlığın əsas xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, bu sahədə mövcud olan problemlərin aşkar edilməsi, sektorda sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsi və perspektiv istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsini zəruri bir amil kimi ortaya qoyur. Qeyd edilən mövzu istiqamətində tədqiqat işinin aparılmaması dissertasiya mövzusunun aktuallığını ön plana çıxarır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanın İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin araşdırılması, mövcud problemlərin aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması və sahənin gələcək inkişafı ilə bağlı tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlər müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin öyrənilməsi;
- dünya təcrübəsində İKT sektorunun iqtisadi inkişafda yeri və rolunun araşdırılması;
- Azərbaycanda İKT sektorunun inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi və ölkə iqtisadiyyatında rolunun qiymətləndirilməsi;
- İKT sektorunda sahibkarlığın müasir vəziyyətinin tədqiq edilməsi;
- İKT sektorunun və bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və dövlət tənzimlənməsinin mexanizmləri üzrə istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi;
- İKT sektorunda sahibkarlıq sahəsində rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yollarının müəyyən edilməsi və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri ilə bağlı təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasında informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorudur.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti, bu sahədə iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi, inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində müqayisəli, statistik təhlil, sistemli yanaşma, korrelyasiya analizi, ekonometrik qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanda ilk dəfə İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti kompleks şəkildə tədqiq olunmuşdur;
- İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir vəziyyəti təhlil edilib qiymətləndirilmiş, mövcud problemlər göstərilmişdir;
- İKT bazarında fəaliyyət göstərən inhisarçı müəssisələrin bazar payı müəyyən edilmişdir;
- rabitə tariflərinin dəyişməsinin abunəçi sayının dəyişməsinə təsiri ekonometrik modelin qurulması yolu ilə qiymətləndirilmişdir;
- Azərbaycanda İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının stimullaşdırılması və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əsaslarını yerli və xarici iqtisadçıların elmi əsərləri, klassik və müasir dövr alimlərinin tədqiqatları, elmi araşdırmaları və nəzəriyyələri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, digər sənədlər və normativ-hüquqi aktlar, həmçinin mətbuat materialları təşkil edir.

Dissertasiya işi Azərbaycanda İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti, problemləri, inkişaf xüsusiyyətləri və perspektiv istiqamətlərinə həsr edilmiş ilk elmi-tədqiqat əsəridir. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, işdə aparılmış elmi ümumiləşdirmələr, alınmış nəticələr və irəli sürülən təkliflər Azərbaycanda İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili, tənzimlənməsi, inkişaf etdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və eləcə də sahibkarlıq sahəsində

rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi istiqamətində nəzəri və praktiki baza kimi əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Həmçinin tədqiqat işinin əsas elmi müddəaları bu sahədə gələcəkdə aparılacaq tədqiqat işlərində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. İşdə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin rəsmi məlumatları, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqı, Dünya İqtisadi Forumu, Dünya Bankı və s. kimi aparıcı beynəlxalq təşkilatların hesabatları və statistik göstəriciləri, bir sıra tədqiqat mərkəzlərinin materialları, monoqrafiyalar, beynəlxalq və respublika miqyaslı elmi-praktik konfranslarda dərc edilmiş məqalə və tezislər, internet materialları və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, nəticə və təklifləri Azərbaycan Biznes Universiteti, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Gürcüstan Strateji və Beynəlxalq Tədqiqatlar Fondu, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu və s. tərəfindən təşkil edilən konfranslarda məruzə edilmiş, habelə elmi jurnallarda, toplularda çap olunmuşdur. Tədqiqatın məzmunu ilə bağlı 10 ç.v. həcmində 17 elmi əsər (3-ü xaricdə olmaqla), o cümlədən 11 elmi məqalə və 6 tezis nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin həcmi və ümumi strukturu. Dissertasiya işi giriş (11095 işarə), 3 fəsil (I fəsil - 85439 işarə, II fəsil - 82803 işarə, III fəsil - 53030 işarə), doqquz paragraf, nəticə (9237 işarə), 211 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, əlavələr, ixtisarlar siyahısından ibarət olmaqla, 241604 işarə (161 səhifə) həcmindədir. Dissertasiya işində 30 cədvəl, 36 qrafik, 6 əlavə verilmişdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Giriş

I Fəsil. Sahibkarlığın və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşmasının nəzəri əsasları
- 1.2. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri
- 1.3. İKT sektorunun iqtisadi inkişafda yeri və rolu

II Fəsil. Azərbaycanın İKT sektorunda sahibkarlığın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. İKT sektorunun ölkə iqtisadiyyatında rolunun qiymətləndirilməsi
- 2.2. İKT sektorunda sahibkarlığın müasir vəziyyətinin təhlili
- 2.3. Rabitə tariflərinin abunəçilərin sayının dəyişməsinə təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Azərbaycanın İKT sektorunda sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1. İKT sektorunun tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri
- 3.2. İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və tənzimlənməsinin səmərəli mexanizmləri
- 3.3. İKT sektorunda sahibkarlığın inkişaf perspektivləri

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

İxtisarlarmın siyahısı

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. Dünya ölkələrinin iqtisadi baxımdan rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında İKT sektorunun yeri və rolu araşdırılmışdır. Qiymətləndirmələr nəticəsində İKT sektorunun inkişafı ilə dövlətlərin rəqabətqabiliyyətli və innovativ inkişafı arasında müsbət və sıx bağlılığın olduğu müəyyən edilmişdir.

İKT sektoru dünya iqtisadiyyatının tərəqqisində mühüm rol oynayır. Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) məlumatlarına görə, bu gün İKT sektoru dünya ÜDM-nin təxminən 6%-ni, qabaqcıl ölkələrin isə 4-12%-ni təşkil edir. Qlobal İKT bazarı böyüməkdədir. 2005-ci ildə 2,5 trilyon dollar təşkil edən İKT sektorunun dünya üzrə gəlirləri 2 dəfəyədək artaraq 2019-cu ildə 4,9 trilyon dollara yüksəlmişdir. Bu gəlirlərin həcmnin 2022-ci ilə qədər 6 trilyon dollardan çox olacağı proqnozlaşdırılır. İKT sektorunda çalışanların dünya üzrə ümumi məşğulluqda payı 2010-cu ildə 1,8%-dən 2018-ci ildə 2%-ə yüksəlmişdir. Bu göstərici dünyanın aparıcı ölkələri üzrə 2,2-5% arasında təşkil edir.

İKT sektoru 3 əsas sahədən ibarətdir: İKT-nin istehsal, xidmət və ticarət sahəsi (Qrafik 1). İKT sektorunun sahələr üzrə təsnifatı İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının təyinatına uyğun qəbul edilmiş, bütün iqtisadi fəaliyyətlər üzrə Beynəlxalq Standart Sənaye Təsnifatına uyğun müəyyənləşdirilmişdir.

İKT-nin istehsal sahəsi

İKT-nin xidmət sahəsi

İKT-nin ticarət sahəsi

Qrafik 1. İKT sektorunun sahələri¹

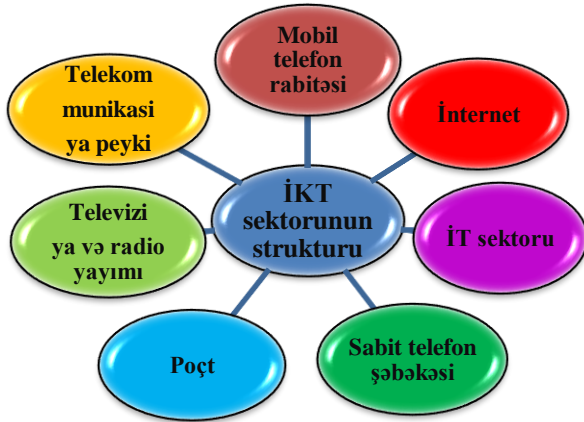
İKT sektorunun inkişafında bu sektor üzrə xidmətlər bazarının böyük rolu vardır və sektorda yaradılan əlavə dəyərin 80%-i xidmətlərin payına düşür və sektorda çalışanların əksər hissəsi məhz xidmət sahəsində çalışmışlar. 2010-cu il ilə müqayisədə 2017-ci ildə dünyada İKT xidmətlərinin ixracı 1,7 dəfə artmış, 313,8 milyard

¹ Spiezia, Vincenzo. *ICT Sector and Products. New Classifications based on ISIC Rev. 4 and CPC Ver. 2. OECD. Geneva, 2008. 20 p., pp.8-9.*

dollardan 536 milyard dollara qədər yüksəlmişdir. Dünya üzrə İKT xidmətlərinin ixracının bütün xidmətlərin ixracında payı 2010-cu ildə 8,6%-dən artaraq 2017-ci ildə 10,5% təşkil etmişdir. İKT sektorunda istehsal sahəsi isə xidmət sferası ilə müqayisədə nisbətən kiçik paya malikdir. Cənubi Koreya, Çin, Yaponiya, İsveç, Finlandiya, ABŞ, İrlandiya, Tayvan, Honkonq, Sinqapur informasiya texnologiyaları və elektron avadanlıqların istehsalı üzrə qabaqcıl yerləri tuturlar.

Son onilliklərdə İKT məhsulları üzrə beynəlxalq ticarət sürətlə genişlənmişdir. İKT məhsulları dedikdə, məlumatların elektron formada işlənməsi, o cümlədən fiziki hadisələrin yazılması, ötürülməsi və göstərilməsi, həmçinin fiziki proseslərin nəzarəti funksiyalarını yerinə yetirən avadanlıqlar nəzərdə tutulur. 2018-ci ildə dünyada ümumi mal idxalı strukturunda İKT mallarının idxalının payı 12,9%, ümumi mal ixracı üzrə İKT mallarının ixracının payı 11,4%, İKT məhsullarının ümumi ixracı isə 2 trilyon dollar olmuşdur.

İKT sektorunun strukturuna sabit telefon şəbəkəsi, mobil telefon rabitəsi, poçt, internet, radio və televiziya yayımı, telekommunikasiya peyki, İT alt-sektoru daxildir (Qrafik 2).

Qrafik 2. İKT sektorunun strukturunu²

2018-ci ildə sabit telefon şəbəkəsi abunəçilərinin sayı dünya üzrə 944 milyon nəfər təşkil etmişdir ki, onun da 48,3%-i inkişaf etmiş, 50,9%-i inkişaf etməkdə olan, 0,8%-i isə az inkişaf etmiş ölkələrdə

² Qrafik müəllifin özü tərəfindən tərtib edilib.

olmuşdur. 2009-cu ildən başlayaraq dünyada sabit telefon şəbəkəsi abunəçilərinin sayı azalmaqda davam etmişdir. Buna səbəb isə mobil telefon şəbəkəsinin geniş yayılmasıdır. GSMA assosiasiyasının məlumatlarına görə, 2018-ci ildə mobil sənaye qlobal ÜDM-ə təxminən 3,9 trilyon dollar (və ya 4,6%) töhfə vermiş, eləcə də 32 milyon insan birbaşa və ya dolaylı yolla bu sahədə çalışır. 2018-ci ildə mobil abunəliklərin ümumi sayı 7,91 milyard, hər 100 nəfərə mobil telefon abunələrinin sayı 104 təşkil etmişdir. Xalis mobil abunəçilərin ümumi sayı 5,1 milyard nəfər, dünya əhalisi üzrə nüfuz etmə səviyyəsi isə 61% olmuşdur. Dünyada internet istifadəçilərinin sayı 2018-ci ildə 3,9 milyard nəfər (dünya əhalisinin 51,4%-i) təşkil etmişdir. Onların 1,1 milyardı internetə yüksəksürətli çıxış imkanına malik olmuşdur. Mobil genişzolaqlı abunəçilərin sayı 2018-ci ildə 5,3 milyard, bu internetin qlobal nüfuz etmə səviyyəsi isə hər 100 nəfərə 69,3 olmuşdur. Ümumdünya Poçt İttifaqının məlumatına görə, dünyada 5,3 milyondan çox poçt işçisi vardır və təxminən 690,7 min poçt müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Qlobal poçt gəlirləri bir il əvvəl ilə müqayisədə 14 milyard dollar artaraq 2018-ci ildə 409,8 milyard dollar təşkil etmişdir. Radioya demək olar ki, dünyanın əksər hissəsində, inkişaf etməkdə olan ölkələrin isə 75%-ində çıxış vardır. Dünyada təxminən 44000 radio stansiyası mövcuddur. Qlobal televiziya gəlirlərinin həcmi 2018-ci ildə 265 milyard dollar olmuşdur. İT sənayesi dünyanın ən möhkəm sənaye sahələrindəndir. Gartner analitik şirkətinin hesablamalarına görə, 2018-ci ildə qlobal İT gəlirlərinin 31%-i ABŞ-ın payına düşmüşdür. Ən çox peykə sahib olan ölkələrə ABŞ (2526), Çin (414), Yaponiya (186) aiddir. Bu gün peyk sənayesinə sərmayə edilən hər 1 avro dövlət vəsaiti birbaşa və yaxud dolaylı formada 47 avro gəlir yaradır. Araşdırmaların nəticəsi son onilliklərdə İKT sektorunun dünya ölkələrinin iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynadığını göstərir.

Dünya dövlətlərinin İKT-nin İnkişaf İndeksi ilə Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə topladığı ballara istinad etməklə korrelyasiya əlaqəsinin qurulması əsasında aparılan təhlillər hər iki göstərici arasında sıx bağlılığın ($R^2=0,8361$) olduğu nəticəsinə gəlməyə əsas verir. Bu gün innovasiya sahəsində uğurları ilə fərqlənən lider dövlətlər həm də yüksək İKT sektoruna malikdirlər (məs, Sinqapur, ABŞ, Yaponiya,

Almaniya, İsveçrə, Niderland, Finlandiya, Cənubi Koreya və s).

İKT sektorunun inkişafı ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və müqayisəli üstünlüyünə müsbət təsir göstərir. Aparılmış təhlillərin nəticəsi İKT-nin İnkişaf İndeksi ilə Rəqabətqabiliyyətlilik indeksi arasında müsbət korrelyasiya əlaqəsinin olduğunu göstərir və bu bağlılıq kifayət qədər yüksəkdir ($r=0,9410$). İnkişaf etmiş İKT infrastrukturuna malik ölkələrin iqtisadiyyatları da rəqabətqabiliyyətli olur [13].

2. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında İKT sektorunun əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir. Təhlillərin nəticəsi göstərir ki, İKT sektoru ölkə iqtisadiyyatında yüksək təsir imkanlarına malikdir və bu sahədə dinamik artım və inkişaf meyilləri müşahidə edilir.

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun tərəqqisinə nail olunması sahəsində İKT sektoruna xüsusi önəm verilir. İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 2000-2018-ci illərdə 11 dəfə artaraq 1,3 milyard manat təşkil etmişdir. 2018-ci ildə sektorun ÜDM-də payı 1,6%, qeyri-neft ÜDM-də isə 2,7% olmuşdur. Sektorun iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə ÜDM-in tərkibində payının aşağı olmasının başlıca səbəblərindən biri iqtisadiyyatın digər sektorlarının İKT sektoru ilə müqayisədə sürətli böyüməsi ilə izah edilə bilər. 2000-2018-ci illərdə İKT sektorunda gəlirlərin məcmu həcmi 12,6 dəfə artmış və 18,9 milyard manat təşkil etmişdir. Sektorda əhəliyə göstərilən xidmətlərin dəyəri 1050,3 milyon manat olmuşdur. Bu isə, sektorda göstərilmiş xidmətlərin 72,6%-nin əhəli tərəfindən istehlak olunması deməkdir. 2018-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında muzdlu çalışan 1551,7 min nəfər işçinin 1,2%-i, yəni 19 min nəfəri İKT sektorunda çalışmışdır. Ümumilikdə sektorda işçilərin iqtisadiyyatın bütün sahələrində işləyən işçilər üzrə xüsusi çəkisi 1,2-1,4% arasında dəyişmişdir ki, bu da dünya üzrə göstəricidən (2%) aşağı olmuşdur.

Azərbaycanda İKT sektorunda xidmət sahəsi ilə müqayisədə istehsal sahəsi kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Sektorda gəlirlərin formalaşmasında göstərilmiş xidmətlərdən əldə edilən gəlirlər üstün paya malikdir. Bundan əlavə, İKT məhsullarının idxalı eyniadlı məhsulların ixracını dəfələrlə üstələyir. 2018-ci ildə ticarət sahəsində ixracın payı 0,8% və idxalın payı isə 99,2% olmuşdur. Respublikada İKT məhsullarının idxalından asılılıq vardır. İxrac olunmuş İKT

məhsullarının ölkədən ixrac edilmiş bütün növ məhsulların dəyərində xüsusi çəkisi çox kiçikdir (2018-ci ildə 0,02%). Bunun da başlıca səbəbi istehsalçıların müəssisələrin sayının azlığı təşkil etməsidir. Bu baxımdan da İKT sənayesi genişləndirilməli, yerli İKT məhsulları (kompüter texnikası, proqram təminatı və şəbəkə avadanlığı) istehsal edən müəssisələrin sayı artırılmalı, bu sahədə işlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər davam etdirilməlidir [7].

2018-ci ildə respublikada sabit telefon şəbəkəsi abunəçilərinin sayı 1,7 milyon nəfər, 100 nəfərə düşən sabit telefon abunəçilərinin sayı isə 16,9 olmuşdur ki, bu da dünya üzrə göstəricidən (12,6 nəfər) 34,1% çoxdur. Mobil telefon abunəçilərinin sayı qeyd edilən ildə 10339,7 min nəfər, hər 100 nəfərə mobil abunəçilərin sayı 105 təşkil etmişdir. Bu göstərici ilə Azərbaycan dünya (104) üzrə göstəricini üstələmişdir. Respublikada 30-dək dövlət, ictimai, özəl və regional teleradio şirkətlərinin radio-televiziya proqramları yayımlanır. 2018-ci ildə televiziya kanallarının ümumi sayı 23, radio kanallarının isə 14 vahid təşkil etmiş, həm televiziya, həm də radio kanallarının 13-ü peyk qəbullu olmuşdur. 2000-2018-ci illərdə poçt alt-sektorunda göstərilən xidmətlərin həcmi 11 dəfə artaraq 58,5 milyon manat təşkil etmişdir.³ Ölkənin İT alt-sektorunda xidmət-ticarət sahəsinin çəkisi 80%-dən yüksəkdir, qalan hissə isə istehsal sahəsinin payına düşür. İT müəssisələr tərəfindən az sayda da olsa kompüter və elektron avadanlıqlar, telekommunikasiya və radio avadanlıqları istehsal olunur və yığılır. Əksər şirkətlər proqram təminatının işlənilməsi və tətbiqi, internet resurslarla bağlı xidmət göstərir. Respublikamızda kosmik sənaye inkişaf edir və artıq ölkəmiz 2 telekommunikasiya peyki (“Azerspace-1” və “Azerspace-2”) və 1 məsafədən müşahidə peykinə (“Azersky”) sahibdir. Ümumilikdə, İKT sektorunun alt sahələrinin müasir vəziyyəti ilə bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, sektorun inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər öz müsbət nəticəsini vermişdir. Sektorun mobil rabitə, internet, peyk rabitəsi kimi sahələri yüksək inkişaf tempinə malikdir [3].

3. Azərbaycanda İKT sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti

³ ARDSK. *Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt. Statistik Məcmuə. Bakı, 2020. 80 s., s.6-16.*

kompleks şəkildə tədqiq olunmuş, bu sahədə müasir vəziyyət təhlil edilmişdir.

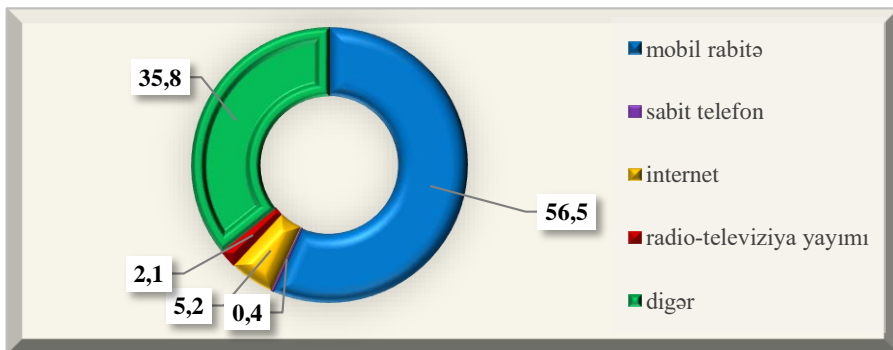
İKT sektorunda sahibkarlığın rolu artmaqdadır. Hazırda İKT bazarında qeyri-dövlət sektorunun fəallığı dinamik xarakter daşıyır. Bu sahədə çox sayda özəl müəssisə, operator və provayderlər fəaliyyət göstərir. 2018-ci ildə, sabit telefon şəbəkəsi sahəsində fəaliyyət göstərən operatorların 50%-i, internet provayderlərin 93%-i, poçt operatorlarının 98%-i, televiziya kanallarının 74%-i, radio kanallarının isə 57%-i özəl kanallar olmuşdur. Mobil rabitə və İT sahəsindəki bütün şirkətlər özəl mülkiyyətə əsaslanır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1
2018-ci ildə İKT sektorunun əsas alt-sektorlarında
dövlət və özəl müəssisələrin sayı⁴

Alt-sektorlar	Cəmi	dövlət	özəl
Mobil rabitə	4	0	4
Sabit telefon	6	3	3
İnternet	42	3	39
TV və radio; o cümlədən:	37	12	25
TV	23	6	17
Radio	14	6	8
Poçt	41	1	40

Özəl sektorun İKT bazarındakı payı 2000-ci ildən başlayaraq 60%-dən yuxarı olmuşdur. 2018-ci ildə sektorda 18% dövlət bölməsinin payına düşdüyü halda, qeyri-dövlət bölməsinin payı 82% təşkil etmişdir. 2000-2018-ci illərdə İKT sektorunun qeyri-dövlət bölməsində gəlirlər 97,9 milyon manatdan 1,6 milyard manata yüksəlmişdir. Qeyri-dövlət bölməsində gəlirlərin tərkibində 56,5%-lə ilk və əsas yeri mobil telefon rabitəsi tutur. 2018-ci ildə mobil rabitə gəlirlərinin həcmi 878,3 milyon manat, internet xidmətlərindən qazanılan gəlirlər 80,4 milyon manat, radio-televiziya yayımından - 33,2 milyon manat, sabit telefon şəbəkəsindən - 5,5 milyon manat, poçt xidmətlərindən - 10,8 milyon manat olmuşdur (Qrafik 3).

⁴ ARDSK. *Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt. Statistik Məcmuə. Bakı, 2020. 80 s., s.71.*

Qrafik 3. 2018-ci ildə İKT sektorunun qeyri-dövlət bölməsində gəlirlərin strukturu, %⁵

Araşdırmalar göstərir ki, İKT sektoruna yatırılmış investisiyalarda dövlət sektoru ilə müqayisədə özəl sahənin payı yüksək olmuşdur. Sektora yatırılan investisiyaların əksər hissəsi mobil şəbəkə sektorunun payına düşür. Ölkənin ən aparıcı mobil operatoru olan Azercell şirkəti bu sahədə liderlər sırasındadır. Belə ki, Azercell-in investisiyalarının həcmi şirkət yarandığı vaxtdan 2018-ci ilə qədər 1,527 milyard manat təşkil etmişdir. Azercell həmçinin neft şirkətindən sonra ikinci, qeyri-neft sektorunda isə ən böyük vergi ödəyicisidir. Şirkət dövlət büdcəsinə 2018-ci ildə 94,5 milyon manat, 22 il ərzində isə 1,732 milyard manat vergi ödəmişdir [12].

4. Azərbaycanda rabitə tariflərinin mövcud vəziyyətinin təhlili ölkəmizdə qonşu ölkələrlə müqayisədə adambaşına düşən ÜMG-nin aşağı olması ilə yanaşı, tariflərin yüksək olduğunu göstərir.

Sektorda sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas yollarından biri xidmətlərin keyfiyyətinin qaldırılması və qiymətlərin səviyyəsinin endirilməsi məsələsidir. Ölkəmizdə rabitə tarifləri ilə bağlı aparılan təhlillərin nəticələri göstərir ki, mobil rabitə tarifləri 2014-cü ildə orta aylıq ÜMG-nin 1,70%-dən 2018-ci ildə 0,92%-ə, mobil genişzolaqlı tariflər 1,41%-dən 1,39%-ə, sabit genişzolaqlı tariflər isə 2,02%-dən 1,74%-ə endirilmişdir. Qonşu dövlətlərlə müqayisəli təhlillərin nəticələrinə əsasən, mobil genişzolaqlı internet tarifləri üzrə

⁵ ARDSK. *Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt. Statistik Məcmuə. Bakı, 2020. 80 s., s.71.*

adambaşına düşən ÜMG-si Azərbaycana (4050\$) nisbətən 2,5 dəfə çox olan Rusiyada (10230\$) ölkəmizdən (1,39%) fərqli olaraq bu rabitə növü üzrə tarif 1,3 dəfə (1,03%) aşağıdır. Eləcə də Türkiyədə hər nəfərə ÜMG (10380\$) ölkəmizlə müqayisədə 2,6 dəfə çox olsa da, tariflər 1,1 dəfə azdır. Adambaşına düşən ÜMG-nin həcminə görə ölkəmizdən öndə olan İranda (5470\$) tarif 1,9 dəfə aşağı olmuşdur. Analoji vəziyyətə sabit genişzolaqlı internet tarifləri üzrə də müşahidə olunur. Eləcə də, 2018-ci ildə Azərbaycanda mobil rabitə tarifi qonşu ölkələrin hamısından yüksək olması ilə diqqəti çəkir. Bu isə əslində, həyat səviyyəsinin yüksək olduğu qeyd edilən dövlətlərlə müqayisədə ölkəmizdə tariflərin aşağı olmadığını göstərir [11].

5. Ekonometrik modelin qurulması yolu ilə rabitə tariflərinin dəyişməsinin abunəçi sayının dəyişməsinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmələrin nəticəsi göstərir ki, mobil rabitə və sabit genişzolaqlı internet tariflərində azalma və hər nəfərə düşən ÜMG-də artım bu rabitə növləri üzrə istifadəçilərin sayının artımına müsbət təsir göstərir.

1). Mobil rabitə tariflərinin və hər nəfərə düşən ÜMG-nin mobil rabitə istifadəçilərinin sayına təsiri arasındakı asılılığın EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$\text{LOG(MOBILABUNE)} = 0.698736545771 - 0.230467799579 * \text{LOG(MOBILTARIF)} + 0.466194330807 * \text{LOG(HNUMG)} (1)$$

Burada, (mobilabune) - mobil rabitə istifadəçilərinin sayı, (mobiltarif) - mobil rabitə tarifinin, (hnumg) isə hər nəfərə düşən ÜMG-nin dollarla ifadəsidir. Modeldə Determinasiya əmsalı 0.7703 ədədinə bərabər olmuşdur ki, bu da təhlil dövrü ərzində mobil abunəçilərin sayının dəyişməsinin təqribən 77%-nin mobil rabitə tarifləri və əhalinin gəlirlərinin dəyişməsi ilə izah edilə bildiyini göstərir. Fişer testi üçün alınmış qiymətin səhv olma ehtimalının 0.005807 ədədinə bərabər olması Determinasiya əmsalının əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, digər dəyişənlərin sabit qalması şərtində, mobil rabitə tariflərinin 1% azalması mobil abunəçilərin sayını təqribən 0,23% artırır, hər nəfərə düşən ÜMG-nin 1% artımı isə mobil abunəçilərin sayını təqribən 0,47% artırır.

2). Sabit genişzolaqlı internet tarifinin və hər nəfərə düşən ÜMG-nin sabit genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayına təsiri arasındakı

asılılığın EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$\text{LOG(SABGENISZOLINABUNE)} = -7.74558180783 - 0.812530986387 * \text{LOG(INTTAR)} + 1.15170661849 * \text{LOG(HNUMG)} \quad (2)$$

Burada, (sabgeniszolinabune) dəyişəni sabit genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayını, (inttar) dəyişəni sabit genişzolaqlı internet tarifini, (hnumg) isə hər nəfərə düşən ÜMG-ni göstərir. Fişerin F statistikasının ehtimal qiymətinin 0.000064 olması Determinasiya əmsalının ($R^2=0.9690$) əhəmiyyətliliyini göstərmişdir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, digər göstəricilər sabit qaldıqda, sabit genişzolaqlı internet tariflərinin 1% azalması sabit genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayını 0,81% artırır, hər nəfərə düşən ÜMG-nin 1% artması isə sabit genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayını təqribən 1,12% artırır. Zənnimizcə, rabitə tariflərinin endirilməsi prosesinin davam etdirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu, ölkədə rabitə sektorunun davamlı və sonrakı tərəqqisinin təmin edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etmiş olar [14].

6. İKT sektorunda yeni yaranan innovativ müəssisələrin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı mövcud durum təhlil olunmuş və beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanları tədqiq edilmişdir.

Respublikamızda innovativ ideyalara, intellektual sahibkarlıq subyektlərinə və startapçılara böyük diqqət və dəstək verilir. 2012-2019-cu illərdə fəaliyyət göstərmiş İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu innovativ layihələrin qrant maliyyələşməsi; aşağı faizli, güzəştli kreditlər verilməsi; müəssisələrə müddətli investisiya qoyuluşu kimi 3 əsas maliyyə mexanizmi ilə sahibkarların şəxsi bizneslərini qurmasında əvəzsiz rol oynamışdır. (2019-cu ilin sentyabr ayından fəaliyyətə başlayan İnnovasiyalar Agentliyi Fondun funksiyalarını yerinə yetirir). Dövlət büdcəsindən maliyyələşmiş Fonda 2015-ci ildə 5 milyon manat, 2016-cı ildə 4 milyon manat vəsait ayrılmış, lakin 2017-ci maliyyə ilində vəsait nəzərdə tutulmamışdır. Həmin il Fondun hesabına əvvəlki illərdə verilmiş güzəştli kreditlər üzrə əsas və faiz borclarından ödənilən vəsaitlər hesabına 1,9 milyon manat vəsait daxil olmuşdur. 2018-ci ildə büdcədən fondun hesabına yönəldilən vəsaitlərin həcmi 1,85 milyon manat, 2019-cu ildə 1 milyon manat təşkil etmişdir. Fikrimizcə, bu məbləğ innovativ sahibkarlığın

sürətlə inkişaf etdiyi və çoxlu sayda yeni startapların formalaşmağa başladığı bir zamanda onların maliyyələşməsi üçün kifayət edəcək məbləğ deyildir. Bu baxımdan da, dövlət tərəfindən maliyyələşmənin əvvəlki illərdəki vəsaitlərin yarı həcmi miqdarında (2-2,5 milyon manat) davam etdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

İKT sahəsində sahibkarlığın, eləcə də startapların maliyyələşdirilməsinə özəl sektorun da cəlb edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bunun üçün ən münasib yollardan biri xarici təcrübəyə əsaslanaraq dövlət-özəl fondların yaradılmasıdır. Araşdırmalar göstərir ki, son 30 il ərzində Avropa, eləcə də İsrail, Kanada və başqa ölkələr startaplara investisiya yatırmaq və eləcə də xarici maliyyənin cəlb edilməsi məqsədilə dövlət-özəl tərəfdaşlıq modelindən istifadə etmişlər. Məsələn, 1990-cı illərin əvvəllərində İsrail hökumətinin təşəbbüsü ilə hər birinin təxminən 20 milyon dollar həcmində vəsaiti olan 10 dövlət-özəl fondu yaradılmışdır. Ukraynada startapların maliyyələşməsi üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığa əsaslanan fondun yaradılması məqsədilə hökumət həcmi 100 milyon dollar təşkil edən fondun məbləğinin 10%-ni dövlət büdcəsindən təmin etməyə razılıq vermişdir. Bu gün beynəlxalq təcrübədə startapların, kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyələşməsində geniş istifadə olunan mənbələrdən biri vençur kapitalıdır. Bir sıra qabaqcıl dövlətlərin vençur kapital investisiyalarının məbləği milyon dollarlarla ölçülür. Məsələn, 2018-ci ildə ABŞ-ın vençur kapital qoyuluşlarının ümumi həcmi 137,9 milyard dollar olmuşdur. Müasir dövrdə elmi-tədqiqat və innovasiyaların maliyyələşməsi məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığa da üstünlük verilir. Bununla bağlı birgə fondlar yaradılır (məs, illik həcmi 1,5 milyard dollardan çox olan birgə fond - Koreya-İsrail Elmi-Tədqiqat Fondu). Fikrimizcə, xarici dövlətlərin bu sahədəki təcrübəsinə istinad etməklə və ölkəmizdəki şəraiti və potensialı nəzərə almaqla respublikamızda da belə fondların yaradılması məqsədəuyğun olardı. Dövlət və özəl əməkdaşlığın genişləndirilməsi nəticəsində İKT sahəsində startapların sayının artması və onların səmərəli fəaliyyətinin təşkilinə imkanlar yaranmış olacaqdır. Bu isə öz növbəsində, yeni sahibkarlıq müəssisələrinin meydana gəlməsinə zəmin yaradacaqdır [8].

7. İKT bazarında fəaliyyət göstərən inhisarçı müəssisələrin bazar payı müəyyən edilmiş, sektorda sahibkarlıq sahəsində rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yolları təklif edilmişdir.

İKT sektorunda inkişafı müəyyən edən əsas amillərdən biri rəqabətdir. İKT sahəsi üzrə rəqabətin mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi baxımından BMT tərəfindən nəşr edilən “Qlobal Bilik İndeksi” hesabatında əks olunan və sabit genişzolaqlı internet, mobil telefon, beynəlxalq şüzlər və beynəlxalq sabit şəhərlərarası zəng xidmətləri sahəsində rəqabət səviyyəsini müəyyən etməyə və ölkələri müqayisəli çərçivədə təhlil etməyə imkan verən “İnternet və telefon sektoru üzrə rəqabət” indeksini xüsusi qeyd etmək olar. İndeks iqtisadiyyatlar üçün rəqabət səviyyəsini inhisar, qismən rəqabət və tam rəqabət kimi qiymətləndirir və ölkələr 0-100 miqyasında bal toplayır və reytingdə sıralanır.

Cədvəl 2

“İnternet və telefon sektoru üzrə rəqabət” indeksi⁶

Ölkələr	2017		2018		2019	
	bal	yer	bal	yer	bal	yer
Gürcüstan	100	1	100	1	100	1
Ermənistan	100	1	100	1	100	1
Rusiya	75	91	100	1	100	1
Türkiyə	93.9	68	90	81	90	82
Azərbaycan	88.5	80	88.5	84	88.5	85
İran	50	112	79.2	94	79.2	95

Cədvəl 2-yə əsasən demək olar ki, rabitə sektorunda rəqabətin güclü olduğu ölkələrə Gürcüstan və Ermənistan aiddir. Mövqeyini qısa müddət ərzində yaxşılaşdıran dövlət isə Rusiya olmuşdur. Mobil və internet operatorları arasında rəqabətin zəif olduğu İran ilə müqayisədə ölkəmiz irəli görünsə də, əslində, bu qənaətbəxş hal hesab edilməməlidir. 3 il ərzində 5 pillə geriləyən Azərbaycan 2019-cu ildə 138 ölkə arasında 85-ci yeri tutmuşdur. Aparılan müqayisələr əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə beynəlxalq şüzlər, internet və telefon rabitəsi sahəsində rəqabət kifayət qədər güclü deyildir, daha

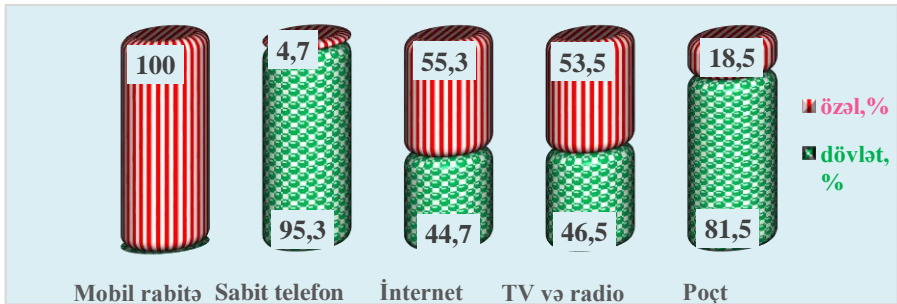
⁶ *Internet & telephony competition: [Electronic resource] / URL: <https://knowledge4all.com/Scorecard2020.aspx?language=en>*

doğrusu, bu sahədə qismən rəqabət hökm sürür.

Fikrimizcə, ölkəmizdə rabitə sektorunda tam rəqabətin təmin edilməsi sahəsində mövcud olan problemlərdən ən başlıcası bazarın əksər hissəsini əldə saxlamaqla digər müəssisələri sıxışdırmağa nail olan və bununla da inhisar siyasəti yürüdən müəssisələrdir. Qeyd edək ki, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanuna uyğun olaraq, inhisarçı müəssisənin bazar payı 35% həddində təsbit olunmuşdur. Azərbaycanın internet xidmətləri bazarında rəqabətin məhdudlaşdırılmasının başlıca səbəbi olan inhisarçı meyl müşahidə olunmaqdadır. Bakinternet dövlət provayderinin 2016-cı ildə bazar payı 35%-i ötmüşdür. 2018-ci ildə ölkədə 984,1 min nəfər sabit genişzolaqlı internet istifadəçisi olmuşdursa, onun üçdə bir hissəsi Aztelekom şirkətinin payına düşmüşdür. Bu iki dövlət provayderinin bazar payı əksər hallarda 60%-dən yüksək olur. Ölkənin internet bazarında beynəlxalq şəbəkəyə çıxışa 2 operator (Delta Telekom MMC və Azertelecom) nəzarət edir. Delta Telekom MMC bazarın 90-95%-nə sahibdir, qalan hissə isə Azertelekom-un payına düşür. Qeyd edək ki, 2015-ci ilin noyabr ayının 16-da ölkənin əsas internet provayderi “Delta Telekom” MMC-nin DATA Mərkəzində baş verən yanğın respublika ərazisinin əksər hissəsinin internetsiz qalmasına səbəb olmuşdur. Bu hadisə internet bazarında inhisarın ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirinin bariz nümunəsidir. Sabit telefon şəbəkəsi xidmətləri sahəsində 2018-ci ildə gəlirlərin əksər hissəsi (95%) 3 dövlət operatorunun (Aztelekom, Bakı Telefon Rabitəsi, Azeurotel), qalan 5% isə 3 özəl müəssisənin (Utel, Catel, TransEvroKom) payına düşmüşdür. Qeyd edilən ildə ölkədə ATS-lərin ümumi tutumu 1962,5 min nömrə olmuşdursa, onun 95,2%-i (1868,6 min nömrə) dövlət, 4,8%-i (93,9 min nömrə) isə özəl sabit şəbəkə provayderlərinin payına düşmüşdür. Bu isə onunla izah oluna bilər ki, dövlət müəssisələri abunəçilərin əksər hissəsinə malik olmuşdur.

2018-ci ildə poçt alt-sektorunda 1 dövlət və 40 özəl müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Bu da poçt sektorunda özəl müəssisələrin payının üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Lakin həmin il gəlirlərin 81,5%-i dövlət bölməsində yaradılmış, dövlət gəlirləri özəl gəlirləri 4,4 dəfə üstələmişdir. Gəlirlər arasında belə böyük nəzərəcarpacaq fərq onunla izah olunur ki, ölkədə vahid dövlət poçt operatoru olan

“Azərpoçt” MMC daha geniş şəbəkəyə malikdir və gəlirlərin də əksər hissəsi məhz bu şirkətin payına düşür.

Qrafik 4. 2018-ci ildə İKT sektorunun əsas alt-sektorlarının gəlirlərində dövlət və özəl bölmənin payı, %⁷

Təhlillərdən də göründüyü kimi, İKT sektorunun sabit telefon şəbəkəsi, genişzolaqlı internet və poçt sahəsində dövlət müəssisələri dominantlığı ilə seçilir və onların bazarda xüsusi çəkisi yüksəkdir. Bu da özəl müəssisələrin sıxışdırılmasına və rəqabətin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Bunun başlıca səbəbi tənzimləmə ilə bağlı qayda-qanunların icrası və nəzarətin Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin (NRYTN) əlində olmasıdır. İKT sektorunda sağlam və azad rəqabət prinsiplərinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə liberallaşdırma tədbirlərinin aparılması, bazarda dominantlıq edən dövlət müəssisələrinin qismən və ya tam özəlləşdirilməsi tədbirlərinin sürətləndirilməsi, qlobal internet şəbəkəsinə əlaqəni təmin edən bazara yeni operatorların daxil olması, milli operatorun funksiyasının digər operatorlar arasında bölüşdürülməsi zəruridir [16].

8. İKT sektorunun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və İKT sahəsi üzrə beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyinin yüksəldilməsi məqsədilə Müstəqil Tənzimləyici Qurumun yaradılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

İKT sektorunun tənzimlənməsi vacib məsələlərdəndir. Hazırda əksər dövlətlərdə İKT sektorunda tətbiq olunan institusional quruluş belədir: tənzimləyici çərçivənin həyata keçirilməsi və idarə olunması

⁷ ARDSK. *Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt. Statistik Məcmuə. Bakı, 2020. 80 s., s.8;11;71.*

üçün məsuliyyət daşıyan müstəqil tənzimləyici qurum (MTQ) yaradılır və sektorda siyasətin yürüdülməsi məsələləri üzrə məsuliyyət isə həmin sahə üzrə fəaliyyət göstərən nazirliyin üzərinə düşür. Dünya təcrübəsində MTQ-lərin maliyyələşməsinin iki əsas yolu vardır: dövlət büdcəsindən ayırmalar və MTQ-lərin operatorlardan lisenziya haqları, öhdəliklərin icrası nəticəsində yaranan cərimələr və s. üçün ödənişləri qəbul etməklə yaratdığı fond. MTQ-nin funksiyalarına qiymət tənzimlənməsi, radio tezlik üçün icazə, yayım ötürülməsi, kiber təhlükəsizlik, lisenziyalaşdırma, internet, bağlantı səviyyəsi və sürəti, bazar iştirakçıları arasında mübahisələrin həlli, xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarət və s. daxildir. MTQ-nin səmərəli fəaliyyət göstərə bilməsinin əsas amillərindən biri onun maliyyə və struktur müstəqilliyinin təmin edilməsidir. Bu, onun siyasi baxımdan ələ alınma ehtimalını azaldır.

Son illərdə bir çox dövlətlərdə, o cümlədən ölkəmizə qonşu olan Gürcüstan, Türkiyə, İran və Ermənistanda MTQ yaradılmışdır. Ölkəmizdə İKT sektorunda dövlət siyasətini və tənzimlənməni iki nazirliyin əsasında yaradılan NRYTN həyata keçirir. Rusiyada telekommunikasiya sahəsində tənzimləyici orqan Rəqəmsal İnkişaf, Rabitə və Kütləvi Kommunikasiyalar Nazirliyidir (Minkomsvyaz). Bundan əlavə, Kommunikasiya, informasiya texnologiyaları və kütləvi kommunikasiyalar sahəsində Federal Nəzarət Xidməti (Roskommnadzor) və Federal Rabitə Agentliyi də (Rossvyaz) sahənin tənzimləməsi ilə məşğul olur. MTQ-lər bir və ya bir neçə sahənin tənzimləməsinə cavabdeh ola bilər. Məsələn, Ermənistanda Dövlət Xidmətləri üzrə Tənzimləmə Komissiyası İKT sektoru ilə yanaşı, həm də elektrik enerjisi, təbii qaz, su, dəmir yolu nəqliyyatı sektorunun da tənzimlənməsi ilə məşğul olur. Gürcüstan, İran və Türkiyədə isə MTQ yalnız İKT sektoru üzrə fəaliyyət göstərir.

BTİ tərəfindən illik olaraq hazırlanan və İKT sektorunda tənzimləməni qiymətləndirən ICT Regulatory Tracker adlı reytingin məlumatlarına əsasən, ayrı tənzimləyici qurumun fəaliyyətinə diqqət yetirən “Tənzimləyici orqan” adlı ilk qrup üzrə aşağı bal toplayan ölkələr Azərbaycan və Rusiyadır ki, bu ölkələrin də hər ikisində İKT sektoru nazirlik tərəfindən tənzimlənilir, daha doğrusu, bu dövlətlərdə hələ ki MTQ yaradılmayıb. Qeyd edilən iki ölkə sektorun tərkibinə

daxil olan alt sahələr üzrə müxtəlif funksiyaların hansı qurum tərəfindən icra edilməsini ölçən “Tənzimləyici mandat” adlı ikinci qrup ballarına görə də sıralamada geri qalır. Əsas sahələrdə hansı növ tənzimləmənin mövcudluğunu müəyyən edən “Tənzimləyici rejim” üzrə də eyni vəziyyət müşahidə edilir. İlk 3 qrup üzrə aşağı ballar ölkəmizin sıralanmada 6 ölkə arasında 5-ci yerdə qərarlaşması ilə nəticələnmişdir. Səbəbi isə hələ də MTQ-nin olmaması ilə izah etmək olar. Fikrimizcə, belə hal respublikamızda MTQ-nin yaradılmasının zəruriliyini bir daha göstərir.

Cədvəl 3
İKT sektorunun tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi
reytinqi, 2018⁸

Ölkələr	Tənzimləyici orqan (0-20 bal)	Tənzimləyici mandat (0-22 bal)	Tənzimləyici rejim (0-30 bal)	Rəqabət (0-28 bal)	Yekun bal (0-100)
Türkiyə	19	17,5	30	26	92,50
Gürcüstan	18	16,5	30	28	92,50
Ermənistan	19	19	20	27	85,0
İran	19	19	28	16	84,00
Azərbaycan	8	13,5	20	24	67,50
Rusiya	4	9	13	21	47,00

MTQ-nin əsas funksiyalarından biri bazarda səmərəli rəqabət mühitinin təmin edilməsidir. Dünya ölkələri üzrə aparılmış qiymətləndirmələr əsasında Tənzimləyici Qurum alt-indeksi ilə Rəqabət alt-indeksi arasında korrelyasiya əlaqəsinin müsbət və asılılığın isə orta dərəcədə yüksək ($r=0,6969$) olduğu müəyyən edilmişdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, İKT sektoru bu sahədə fəaliyyət göstərən nazirliklə müqayisədə MTQ tərəfindən tənzimlənən ölkələrdə sektorda daha münbit və səmərəli rəqabət mühiti olur.

Ölkəmiz İKT sahəsində tənzimləyici qurumu olmayan azsaylı dövlətlərdəndir. Fikrimizcə, siyasi və özəl maraqların təsirindən azad olması, həmçinin maliyyə və struktur müstəqilliyinin təmin edilməsi üçün dövlət büdcəsindən deyil, yerinə yetirəcəyi fəaliyyətlərə görə

⁸ *ICT Regulatory Tracker 2018: [Electronic resource] / URL: <https://www.itu.int/net4/itu-d/irt/#/tracker-by-country/regulatory-tracker/2018>*

ödənİLən haqlardan maliyyələşdirilən və yalnız İKT sektorunda tənzimləyici funksiyaları icra edəcək MTQ-nin yaradılması, qonşu dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq, NRYTN-in səlahiyyətində olan tənzimləmə ilə bağlı funksiyaların MTQ-yə verilməsi məqsədəuyğun olardı. Belə bir qurum qeyri-bərabər rəqabətdən yaranan hər hansı bir bərabərsizliyin azaldılmasına yönəlmiş qaydaları yaratmaq və tətbiq etməklə İKT sahəsinin səmərəli tənzimlənməsini təmin etmiş olar. Bununla da, Tənzimləyici Qurum alt-indeksində olmaqla ümumilikdə “İKT sektorunun tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi reytingi”ndə, eləcə də “İnternet və telefon sektoru üzrə rəqabət” indeksində ölkəmizin mövqeyinin yüksəlməsinə də nail olunar [9].

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər müəllifin dərc edilmiş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Sahibkarlıq fəaliyyəti elmi tədqiqat obyektini kimi // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər. Bakı, 2015. №5, s.148-157.

2. Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda sahibkarlıq mühitinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi // AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası. Bakı, 2017. №5, s.63-70.

3. Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunun müasir vəziyyəti // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər. Bakı, 2017. №5, s.125-130.

4. Dünyada və Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahələrinin müasir durumu // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər. Bakı, 2017. №6, s.102-108.

5. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda sərmayə yatırımının iqtisadi səmərəliliyi // AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası. Bakı, 2017. №6, s.39-46.

6. Müasir şəraitdə Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının əsas inkişaf problemləri // AMEA-nın müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor Akif Musayevin anadan olmasının 70, elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 50 illik yubileyinə həsr olunmuş “Strateji iqtisadi islahatlar: qabaqlayıcı vergi siyasəti” mövzusunda

beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. Bakı, 12 oktyabr 2017, s.57-58.

7. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri // Sumqayıt Dövlət Universitetinin yaradılmasının 55 illiyinə həsr olunmuş “İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yolları” mövzusunda Respublika Elmi konfransının materialları. Sumqayıt, 17-18 oktyabr 2017, s.32-33.

8. Azərbaycan Respublikasının informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda özəl bölmənin inkişaf xüsusiyyətləri // AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası. Bakı, 2018. №4, s.64-78.

9. Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər. Bakı, 2018. №6, s.115-123.

10. Влияние инфраструктурных показателей информационно-коммуникационных технологий на экономический рост // Экономика и предпринимательство. Москва, 2018. №9 (98), с.1270-1274. (включен в Перечень ВАКа РФ, в базу Agris, в базу РИНЦ).

11. Azərbaycanda rabitə xidmətlərinin inkişaf xüsusiyyətləri // AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik yubileyinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 18 oktyabr 2018, s.496-503.

12. Development features of mobile communication sector in Azerbaijan // Материалы международной научно-практической конференции “Наука сегодня: опыт, традиции, инновации”. Вологда, 30 июля 2018, с.57-58.

13. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunun iqtisadi inkişafda yeri və rolu // AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası. Bakı, 2019. №3, s.48-55.

14. Azərbaycanda rabitə tariflərinin abunəçilərin sayının dəyişməsinə təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi // AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər. Bakı, 2019. №4, s.173-181.

15. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda müəssisələrin fəaliyyət xüsusiyyətləri // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı

ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri” mövzusunda Respublika Elmi konfransının materialları. Sumqayıt, 26 aprel 2019, s.37-39.

16. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması yolları // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. “Sənayenin müasir vəziyyəti və inkişaf problemləri: texnoparkların və sənaye məhəllələrinin ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 30 aprel, 2019, s.118-120.

17. Evaluation of the role of entrepreneurship in the development of ICT services in Azerbaijan // Материалы II международной научно-практической конференции “Актуальные вопросы развития современной науки и образования”. Москва, 24 июля 2019, с.120-124.

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 dekabr 2021-ci il saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəh., İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: “26” noyabr 2021.

Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.

Sifariş 14/11. Tiraj: 100.

Həcmi 1 ç.v. (37639 işarə)

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809